

Az autoritárius stabilitás vége a Közel-Keleten? című OTKA PD projekt kutatási beszámolója (2012–2014)

Módszertani és terminológiai dilemmák

Az autoritárius stabilitás vége a Közel-Keleten? című OTKA PD pályázat kezdete 2012 januárjára tehető, amikor a térségben a politikai átalakulás folyamatának kimenetele nem volt látható. A kutatás a nemzetközi kapcsolatok módszertanából kiindulva azt az alapvető kérdést állította középpontba, hogy az évtizedeken át stabil autoritárius rezsimek milyen átalakuláson mennek/mentek keresztül, és mindez milyen hatással van a regionális közel-keleti biztonsági rendszerre. A kutatás ebből a szempontból egy még folyamatban lévő eseménysorozatot vizsgált, azonban megállapításai, eredményei hosszabb távon is hasznosíthatóak.

A köznyelvben arab tavaszként nevezett eseménysorozatot mind a szakma, mind a média nem megfelelően tematizálta. Az arab tavasz mint kifejezés az áldozatok magas száma és a politikai átalakulás számos esetben nem pozitív kimenetele következtében mára már nem használatos. A szakirodalom előszeretettel hasonlította a 2010-2011 fordulóján kezdődő eseményeket az 1848-as forradalmakhoz vagy az 1989-es demokratikus átmenethez. Mára egyértelműen megállapítható, hogy egyik történelmi párhuzam sem megfelelő az arab világ államainak politikai átalakulására. A demokratizációs diskurzus valamennyi ország esetén téves, még akkor is, ha számos kutatás empirikusan is bizonyította, hogy a térségben a politikai szabadságjogok bővültek. A demokratizálódás helyett a kutatás során a politikai átalakulás kifejezést részesítettük előnyben, utalván arra, hogy számos esetben a régi autoritárius rezsimek oltárán új autoritárius rezsimek alakultak ki.

Módszertani szempontból ugyancsak kérdéses volt, hogy a politikai átalakulás kezdetét vajon 2010-2011 fordulójára tehetjük-e, avagy korábban kezdődtek a változások az egyes államokban. A kutatás eredményeként megfogalmazhatjuk, hogy a 2010-2011 fordulójának az eseményei már a változások kulminálódását jelezték, vagyis azok jóval korábban megindultak mint 2010. Az egyes arab államokban – habár hasonló – de mégis eltérő, belső okok vezettek az 2010-2011-es eseményekhez. Eközben fontos megállapítani, hogy külső okok is szerepet játszottak a folyamat elindulásában (pl. a nyugati országok által támogatott blogger-továbbképzések indultak arab újságírók számára). Az arab tavasznak nevezett politikai átalakulás látszólag dominószzerűen söpört végig az egyes arab államokon, számos hasonlóságot mutatva, azonban az okok minden esetben az adott államon belül alakultak ki.

Módszertani nézőpontból az is alapvető kérdés, hogy a kutatás végére mennyiben tekinthető a politikai átalakulás lezártnak. A kutatás megállapítja, hogy lényegében egyik államban sem alakultak ki véglegesnek tekinthető politikai struktúrák. A politikai átalakulás a térség valamennyi államában még folyamatban van.

Főbb kutatási eredmények, tézisek

A kutatás főbb eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Az egyes arab államokat differenciáltan érintette a 2010-2011 fordulóján kezdődött tüntetéssorozat, felkelés. A tüntetések ugyan valamennyi arab államban jelen voltak, ugyanakkor azok mélyebben érintették a köztársaságok politikai struktúráját. A monarchiák jóval stabilabbnak bizonyultak. A monarchiák stabilitásában jelentős szempontként nevezhető meg a politikai rezsim vallási legitimitása, a járadékbevétel, a monarchiák jobb konfliktuskezelő képessége, illetve a külső támogatás szerepe. A monarchiák közül különösen a jelentős olajbevétellel nem rendelkező államok, Marokkó és Jordánia tűnt sebezhetőbbnek. Marokkó esetében azonban 2011-2012-ben az utalkodó által felülről irányított politikai reformok és az alkotmánymódosítás jelentős mértékben hozzájárult a tüntetések elcsöndesedéséhez. Jordániában ugyancsak végmebent az alkotmánymódosítás, azonban jóval lassabban és csekély mértékben történtek politikai reformok. Jordániában a külső geopolitikai helyzet jelentős mértékben hozzájárulhat komolyabb politikai tüntetésekhez. A többi – jelentős járadékbevétellel rendelkező – monarchiában az arab tavasz – Bahrein – kivételével kevésbé éreztette hatását. Bahreinben elsősorban a síita-szunnita ellentét és ezzel kapcsolatosan a síita többség politikai marginalizáltsága katalizátorként szolgált a véresre forduló politikai megmozdulásokban.

Az arab köztársaságok esetén – habár hasonló gazdasági, politikai és társadalmi tényezők járultak hozzá a tüntetésekhez, de – eltérő kimeneteleket eredményezett a politikai átalakulás. Tunéziában a 2013-as politikai gyilkosságok következtében súlyos politikai válság alakult ki, azonban a Hizb al-Nahda által elősegített politikai konszenzus eredményeként a 2014-es évben újraindult a politikai átalakulás. Tunéziában számos kérdés még nyitott, azonban jelenleg valamennyi állam közül a legpozitívabb jelei láthatók az átalakulásnak. Líbia a kezdeti pozitív változások ellenére 2014-re a dezintegráció állapotába került, ugyanis a kormányerők nem képesek szembefordulni a különféle irreguláris, gyakran törzsi alapokon szerveződő helyi fegyveres csoportokkal. Líbia azonban gazdaságilag – az olajvagyon eredményeként – igen pozitív jövőképpel rendelkezik, azonban a politikai instabilitás megakadályozza ennek kiaknázását. Egyiptomban az iszlamisták kormányzási válságát követően Sziszi tábornokot elnökké választották, amely számos tekintetben a visszarendeződés jele. Egyiptom kapcsán azonban az iszlamisták és lényegében a liberális csoportok elnyomása hosszú távon nem tartható, ugyanis utcai tömegmozdulásokat eredményez még napjainkban is. Jemenben éppen a kutatás lezártakor síita felkelők foglalták el a fővárost, és készítették távozásra az elnököt. Jemen esetén azonban nem pusztán belpolitikai instabilitásról beszélünk, ugyanis az al-Káida jelenléte és tevékenysége, a környező államokra és áttételesen Európa biztonságára is veszélyt jelent.

Szíría a kutatás során külön fordulatot vett, amelynek bizonyos elemei a kutatás elején látszódtak, azonban ennek mértéke az elemzőket is meglepte. Az Aszad-rezsim a 2011-es évben megkísérelte kezelni és mederben tartani a tüntetéseket, azonban a külső támogatás eredményeként 2012 nyarára a szíriai események már polgárháborúvá fajultak. A polgárháború eredményeként meggyengült, ugyanakkor bizonyos népszerűségnek még mindig örvendő Aszad-rezsim képtelen volt szembeszállni az iszlamista radikálisok (Dzsabhat al-Núszra illetve ISIS) tevékenységével. Az ország egyes részein jelentkező vákuumhelyzet és a külső támogatás együttesen járult hozzá az Iszlám Állam 2014. júniusi kikiáltásához, illetve annak iraki térnyeréséhez. Irakban önmagában nem az arab tavasz, hanem a

2003 utáni változások eredményeztek – különösen a szunnita arab területeken – vákuumhelyzetet.

Az arab tavasz eredményeként a regionális egyensúlyi rendszer felbomlott. Ebben korábban főként három nem arab állam, Törökország, Irán és Izrael játszott regionális hatalmi szerepet. Az arab államok a politikai átalakulás eredményeként megkísérelték újradefiniálni a regionális hatalmi rendszert. Szaúd-Arábia, Katar és Egyiptom a térség politikai viszonyai befolyásoló politikai aktorként fogalmazták meg magukat. Egyiptom azonban a politikai instabilitás miatt 2014-ig nem igen élhetett a regionális hatalmi tényező szerepkörével.

A 2010-2011-ben induló politikai átalakulás a mai napig nem orvosolta a kiinduló okokat: a mélyreható politikai reformok hiányát, a pozitív gazdasági jövőképet, a munkanélküliség felszámolását. A helyzet különösen a több mint 80 milliós Egyiptomban súlyos, ahol a katonai kormányzat feladata enyhíteni a lakosság problémáin, mint az emelkedő élelmiszerárak vagy a fiatal diplomások munkanélkülisége.

Az arab államok külső feltételrendszere az arab tavasztól függetlenül is átalakulóban van. A Közel-Kelet már a 2011-es tüntetések előtt is ún. poszt-amerikai Közel-Keletként értelmezhető. A poszt-amerikai Közel-Kelet arra a folyamatra utal, amely a második Obama-adminisztráció alatt teljesedett ki. A *Pivot to Asia* koncepció egyben azt is jelenti, hogy a közel-keleti térség jelentősége leértékelődött az amerikai döntéshozók szemében, miközben Kelet-Ázsia más hangsúlyt kapott. A poszt-amerikai Közel-Keleten a BRICS államok – különösen Oroszország és Kína – növekvő politikai és gazdasági befolyással rendelkeznek. Az Európai Unió jelenleg nem rendelkezik olyan pénzügyi forrással, amellyel érdemben a saját reálpolitikai elképzelései szerint lenne képes alakítani az eseményeket.

Konferencia részvétel, helyszíni kutatás

Az OTKA támogatás lehetővé tette, hogy 2012 és 2015 között számos alkalommal vegyek részt nemzetközi konferencián vagy helyszíni kutatáson. A konferenciák közül kiemelkedik a 2012-ben Egyiptomban a Kairói Egyetemen rendezett konferencia, amely az arab tavasz különféle narratíváiról szólt. A konferencia részvétel egyben lehetővé tette, hogy helyi kutatókkal és politikusokkal készítek interjút, amelyek jelentős mértékben hozzájárultak a kutatási eredményekhez. 2012-ben az Egyesült Államokbeli Wisconsin Egyetemen tarthattam előadást elsősorban az iszlamista mozgalmak szerepére fókuszálva. Az év végén pedig Berlinben a DGAP nevű neves kutatóintézetben Marokkó és Jordánia összehasonlításával foglalkoztam. A 2012-es évben emellett számos hazai konferencia és szakmai előadás keretében foglalkoztam az arab tavasz következményeivel. A hazai konferenciák jelentős hányada is angol nyelvű nemzetközi konferenciának tekinthető.

A 2013-as esztendőben Prágában és Varsóban, illetve Magyarországon vettem részt számos konferencián. Ebben az esztendőben négy alkalommal is sikerült a közel-keleti térségben helyszíni kutatásokat folytatni nagyrészt az OTKA támogatásával. 2013 áprilisában a szaúd-arábiai Rijádban felsőoktatási konferencián és vásáron vettem részt, amelyet a szaúdi meghívó fél finanszírozott. Az OTKA támogatásából 2013 május végén, június elején Iránban vettem részt helyszíni interjúk készítésében.

Az iráni kutatás különösen hasznos volt, hiszen az elnökválasztás időszakára esett, így alkalom nyílt iráni politikusokkal és szakértőkkel beszélgetni. 2013 szeptemberében ugyancsak az OTKA kutatás keretében Jordániában folytathattam a kutatás, ahol a szíriai menekültkérdéstől kezdve az iszlamista politikai csoportok térnyerésén keresztül számos kérdésen át készítettem interjút. 2013 novemberében pedig Törökországban elsősorban újságírókkal és szakértőkkel folytattam eszmecsere a szíriai események, illetve általában a török külpolitikával kapcsolatban. A 2013-as évben ismételten számos hazai és nemzetközi konferencián vettem részt. A 2014-es év nagy része a kutatás keretében megígért monográfia elkészítésével telt, amelynek kézírata hamarosan nyomdába kerül. A monográfia elkészítése mellett azonban számos hazai és nemzetközi (pl. Varsó) konferencián vettem részt, illetve számos tanulmányt publikáltam.

A publikációk jelentős része nemcsak a tudományos kutatásban, hanem az egyetemi oktatásban is, illetve a tudományos ismeretterjesztésben is haszonnal forgathatók.

Budapest, 2015. január 30.

dr. Csicsmann László